

ЦІННІСНИЙ ПІДХІД В АНАЛІЗІ ІНТЕРПРЕТАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Методологія постнекласичної раціональності визначає в якості пріоритету цінність, яка стає смисловим визначенням життя. Важливим способом його розуміння є інтерпретація. Проблема ціннісної інтерпретації фундаментально розроблялася також Г. Ріккертом і М. Вебером. Теорія цінностей Г. Ріккерта включає ряд моментів, значимих для розуміння ціннісних моментів інтерпретації в науках про культуру й історичне знання. Безумовно, розуміння особливостей цього виду інтерпретації безпосередньо залежить від осмислення природи цінностей. Філософ виходить із того, що цінності – це «самостійне царство», яке не відноситься ні до області об'єктів, ні до області суб'єктів, а світ складається з дійсності й цінностей. Ця ідея приводить Г. Ріккерта до важливого положення – необхідності розрізнати філософію оцінок і філософію цінностей. «Філософія оцінок не є філософією цінностей, навіть і тоді, коли себе так називає. ...Неможливою постає спроба вивести із загальної природи оцінюючого суб'єкта матеріальне різноманіття цінностей, а тим часом знання всього різноманітного смислу цінностей особливо важливо для філософії, оскільки тільки на підставі цього знання можна виробити світогляд і знайти в процесі осмислення тлумачення смислу життя» [6, с. 464].

Визнання самостійного світу цінностей – це метафорично виражене прагнення зрозуміти, ствердити об'єктивну природу цінностей, спосіб вираження незалежності від повсякденної оцінюючої діяльності суб'єкта, що залежить, зокрема, від виховання, смаку, звичок, недоліку інформації. Цінності – це феномени, сутність яких складається в значимості, а не у фактичності; вони виявлені в культурі, її благах, де відкристалізувалася множина цінностей. Відповідно, філософія як «теорія цінностей» вихідним пунктом повинна мати не оцінюючого індивідуального суб'єкта, а справжні об'єкти – різноманіття цінностей у здобутках культури. Виявляється особлива роль історичної науки, що вивчає процес кристалізації цінностей у благах культури, і, лише досліджуючи історичний матеріал, філософія зможе підійти до осмислення світу цінностей [4, с. 304].

Отже, одна з головних процедур філософського осмислення цінностей – вилучення їх з культури, але це можливо лише при інтерпретації. За Г. Ріккертом, тільки в цьому випадку вирішується завдання єдності, зв'язку цінності й дійсності, що можливо лише зі зверненням до «третього царства» – «царства смислу», відмежованого від усякого буття. На відміну від об'єктивного *опису*, або суб'єктивного *розуміння* дійсності, проникнення в смисл позначається ним як *тлумачення*. Смысл – не буття, оскільки виходить за його межі і вказує на цінності; але він і не цінність, а тільки вказує на них. Це серединне положення смислу дозволяє йому зв'язувати цінності й дійсність. «Відповідно до цього й тлумачення смислу не є встановлення буття, не є також розуміння цінності, а лише осмислення суб'єктивного акту оцінки з погляду його значення для цінності, осягнення акту оцінки, як суб'єктивного відношення до того, що має значимість. Таким чином, подібно тому як ми розрізняємо три «царства»: дійсності, цінності й смислу, варто також розрізнати й три різних методи їхнього осмислення: пояснення, розуміння й тлумачення» [6, с. 476]. Замість традиційних «складових» поняття світу – понять суб'єкта й об'єкта з їх гносеологічними конотаціями – приймаються поняття дійсності (як споконвічної цілісності людського життя), цінності й смислу з відповідними методами (у цілому методології) їхнього осмислення.

Отже, Г. Ріккерт вийшов на осмислення проблем значення, смислу, розуміння й тлумачення в контексті власної філософської теорії цінностей. Він визнає необхідність не тільки поняття «чистої цінності», але й поняття оцінюючого, активного, думаючого суб'єкта. Однак «поняття цього суб'єкта розуміється нами як поняття смислу: для нас, отже, мова може йти тільки про суб'єктивоване тлумачення смислу, але ніколи не про суб'єктивоване розуміння дійсності» [6, с. 477]. Тим більше, філософія завжди прагнула до тлумачення смислу не тільки окремих сторін життя, але й до проникнення в загальний сенс життя в цілому.

Для виявлення особливостей ціннісної інтерпретації мають ідеї Г. Ріккерта про розрізнення «наук про природу» й «наук про культуру (дух)» з використанням «генералізуючого» й «індивідуалізуючого» методів. Якщо врахувати, що завдяки принципу цінності можливо відрізнити культурні процеси від явищ природи з погляду їхнього наукового розгляду, то, відповідно, що історично-індивідуалізуючий метод може бути названий методом *віднесення до цінності*, на протизагу генералізуючому методу природознавства, який встановлює закономірні зв'язки, але ігнорує культурні цінності й віднесення до них своїх об'єктів. Однак у «Філософії історії» Г. Ріккерт спеціально обмовляє, що «генералізуюче розуміння дійсності» (тобто

інтерпретація) зовсім не передбачає існування у світі рівності і повторення. Таке розуміння має практичне значення, оскільки вносить певний порядок у розмаїття дійсності, створює можливість орієнтації в ній. Але розбіжність методів і наук – відносна, і навіть «чисто формальна, тому що будь-який об'єкт може бути таким, що розглядається з погляду обох методів: генералізуючого або індивідуалізуючого» [5, с. 141]. Стверджуючи, що філософія історії має справу саме із цінностями, виходячи з логіки історії, Г. Ріккерт дає свого роду типологію цінностей у цій області знання. До них належать цінності, на яких «ґрунтуються форми й норми емпіричного історичного пізнання; по-друге, це цінності, котрі як принципи історично істотного матеріалу конституують саму історію; і по-третє, нарешті, – це цінності, які поступово реалізуються в процесі історії» [5, с. 202–203].

Проблему співвідношення інтерпретації й цінностей в контексті пріоритету економічного розглядає М. Вебер, слідуючи ріккертівській ідеї «теоретичного відношення до цінностей», її відмінності від практичної оцінки, сполучаючи ці проблеми з герменевтичними поняттями «тлумачення», що інтерпретує розуміння та інтелектуальної інтерпретації. Розуміння проблеми істотно поглиблюється у зв'язку із введенням поняття «цілераціональності», а також розробкою концепції «розуміючої соціології» з особливим типом інтерпретації – інтерпретації *поведінки й дії* людини. Для М. Вебера тлумачення мовного «смислу» тексту й тлумачення його з значенні «ціннісного аналізу» – логічно різні акти. При цьому винесення «ціннісного судження» про конкретний об'єкт не може бути прирівняне до логічної операції підведення під родове поняття. Воно лише означає, що інтерпретуючий займає певну конкретну позицію й усвідомлює або доводить до свідомості інших неповторність та індивідуальність даного тексту. Інтерпретація, або осмислення, може йти у двох напрямках: ціннісної інтерпретації й історичного, тобто каузального, тлумачення. Для історичних текстів значиме розходження ціннісної й каузальної інтерпретації, оскільки співвіднесення із цінністю лише формулює завдання каузальному дослідженню, стає його передумовою, але не повинно підмінювати саме виявлення історичних причин [4, с. 307].

Існують різні можливості ціннісного аналізу об'єкта, при цьому відношення до нього не обов'язково повинне бути позитивним. М. Вебер ставить проблему співвідношення інтерпретації, норм мислення й оцінок. Якщо інтерпретація потрібна нормам мислення, прийнятим у тій чи іншій доктрині, то це змушує приймати певну оцінку в якості єдино «науково» допустимої в подібній інтерпретації. Як, наприклад, в класичній філософії, де мова йде про методи (норми) мислення. Однак у цьому випадку «об'єктивно значима

«оцінка» об'єкта (тут логічна «правильність» класичних норм мислення) зовсім не обов'язково є метою інтерпретації; а вже там, де мова йде не про «норми», а про «культурні цінності», це, безумовно, було б завданням, що виходить за межі інтерпретації» [2, с. 32].

Таким чином, у М. Вебера інтерпретація впливає на самого інтерпретатора, містить пізнавальну цінність, розширює «духовний обрій», підвищує інтелектуальний, естетичний і етичний рівні мислячого інтерпретатора, робить його «душу» як би більш відкритою до «сприйняття цінностей». Інтерпретація твору робить такий же вплив, як він самий; саме в цьому значенні «історія» постає як «мистецтво», а «науки про дух» – як суб'єктивні науки, і в логічному смислі мова тут уже йде не про «історичне дослідження», а про «мисленнєву обробку емпіричних даних» [2, с. 33].

Для теорії інтерпретації в цілому й виявлення специфіки ціннісної інтерпретації представляє інтерес здійснене М. Вебером тонке розрізнення різних видів і форм інтерпретації. Це – розрізнення тлумачення мовного, лінгвістичного смислу тексту (як попередня робота для наукового використання матеріалу джерела), і тлумачення його духовного смислу; в іншому випадку – це історичне тлумачення й тлумачення як ціннісний аналіз, що стоїть взагалі поза якими б то не було зв'язками з історичним пізнанням. Ціннісний аналіз, розглядаючи об'єкти, відносить їх до «цінності», не залежної від якого б то не було чисто історичного, *каузального* значення, що перебуває за межами історичного. Це розходження постає як розходження ціннісної й каузальної інтерпретації, яке вимагає пам'ятати, що об'єкт цієї «ідеальної цінності» історично обумовлений; безліч нюансів і виражень думки виявляться незрозумілими, якщо нам не відомі загальні умови: суспільне середовище, історичний період, стан проблеми – все те, що має причинне значення для листів або наукової праці. Таким чином, «той тип «тлумачення», що визначений як ціннісний аналіз, указує шлях іншому, «історичному», тобто визначальному «тлумаченню» [2, с. 36].

На відміну від Г. Ріккєрта, який передбачає самостійне «царство цінностей», М. Вебер вважав, що вираз «віднесення до цінностей» є «не чим іншим, як філософським осмисленням того специфічного наукового *«інтересу»*, що панує при відборі й формуванні об'єкта емпіричного дослідження. Цей чисто *логічний* метод не «легітимізує» емпіричні практичні оцінки в емпіричному дослідженні, однак у сполученні з історичним досвідом він показує, що навіть чисто емпіричному науковому дослідженню *напрямок* вказують культурні, отже, *ціннісні* інтереси» [1, с. 570]. Отже, віднесення до цінностей – це логічний метод (очевидно, у широкому смислі, а, скоріше,

методологічна процедура), що не впливає напряму на суб'єктивно-практичні оцінки, однак виконує регулятивні й передпосилкові функції.

Проблеми інтерпретації розробляються М. Вебером не тільки в культурологічному, але й у соціологічному контексті. Він ввів, по суті, уявлення про «інтерпретацію дії» – феномена, відмінного від текстів, від мовних сутностей взагалі. Як відомо, він був засновником «розуміючої соціології», методологія якої включала не тільки певну концепцію розуміння, але й введені ним нові поняття «ідеального типу» і «цілераціональної дії». Інтерпретація за допомогою цих понять носить теоретичний смисл, оскільки цілераціональна дія – це ідеальний тип, а не емпіричне загальне; воно не зустрічається в «чистому виді», а являє собою, скоріше, мисленеву конструкцію. Сама проблема розуміння і мислення вирішується М. Вебером у зв'язку із цілераціональною дією. Цілераціональність виникає як методичний засіб аналізу й інтерпретації дійсності, але не як онтологічне трактування раціональності самої дійсності. Цей метод доповнюється ціннісно-раціональним підходом, що інтерпретує вчинки того, хто діє у відповідності зі своїми релігійними, етичними й естетичними переконаннями, обов'язком, а також значимістю справи. У порівнянні з абсолютно раціональним характером ідеального типу – операціональної дії – тут виникають суб'єктивно-ірраціональні елементи емпіричної природи. Соціальні дії можуть бути також інтерпретовані й осмислені через актуальні афекти й почуття, а також через прихильність традиції або звичці. У цьому випадку типи дії тільки відносно раціональні. Разом з тим вказані значимі типи інтерпретації соціальних дій людини як ідеальні типи не вичерпують усієї різноманітності інтерпретацій людської поведінки.

В даному контексті поставлена проблема «очевидності» інтерпретації, адже «усяка інтерпретація, як і наука взагалі, прагне до «очевидності». Очевидність розуміння може бути за своїм характером або раціональною (тобто логічною або математичною), або – як результат співпереживання й впочування – емоційно й художньо рецептивною. Раціональна очевидність властива тій дії, яка може бути повністю доступною *інтелектуальному* розумінню й осмисленню у своїх навмисних смислових зв'язках. Найбільше раціонально зрозумілі, тобто тут безпосередньо й однозначно інтелектуально осмислені, насамперед, смислові зв'язки, які виражені в математичних або логічних положеннях. ...Будь-яке тлумачення подібної раціонально орієнтованої цілеспрямованої дії володіє – з погляду розуміння використаних *засобів* – вищим ступенем очевидності» [1, с. 603–604]. Найбільшою очевидністю відрізняється цілераціональна інтерпретація, однак із цього не виходить, що,

наприклад, соціологічне пояснення ставить своєю метою раціональне осмислення. М. Вебер приймає до уваги той факт, що в поведінці людини істотну роль відіграють ірраціональні за своєю метою афекти й емоційні стани, і, відповідно, цілераціональність слугує для соціології «ідеальним типом» і, насамперед, дає можливість оцінити ступінь ірраціональності дії. При цьому інтерпретація конкретної поведінки, наприклад, навіть при найбільшій очевидності й ясності «не може претендувати на визначальну *значимість* і завжди залишається лише найбільш імовірною *гіпотезою*» [1, с. 609].

Розглянуті ідеї про ціннісну інтерпретацію як умови нового мислення, висловлені видатними німецькими мислителями, знаходять своє застосування й розвиток у багатьох роботах, які стосуються методології наук про культуру й проблему цінностей. Серед сучасних досліджень одним із плідних і оригінальних є широко відома «теорія справедливості» Дж. Ролза, де поряд з багатьма іншими проблемами розглядається й питання про зміну природи інтерпретації, включеної в контекст конвенцій і комунікацій, методологія побудови соціальної теорії на принципах моральної філософії. Він виходить із того, що в цій сфері знання сама «концепція раціональності» повинна бути інтерпретована в більш вузькому значенні «як знаходження найбільш ефективного засобу для досягнення певних цілей». При цьому варто уникати дискусійних етичних елементів і опиратися на загальноприйняте. При розробці концепції «справедливості як чесності», що має статус договірної теорії, насамперед пропонується вихідна ситуація, в якій виникає проблема «філософськи кращої інтерпретації», і питання про можливість вирішення того, яка інтерпретація є найбільш сприятливою. В пошуках вирішення Дж. Ролз застосовує процедуру «гіпотетичної рефлексії», знаходячи «рефлексивну рівновагу». Змінюючи або умови договірних зобов'язань, або наші судження й підкоряючи їх принципам, ми знаходимо таку інтерпретацію вихідного стану, що виражає мисленнєві умови й принципи, належним чином відкоректовані й адекватні ситуації. Не потрібно, щоб принципи справедливості були обов'язковими істинами або ж виводилися з таких істин. Оскільки «концепція справедливості» не може бути дедукована із самоочевидних посилок, її обґрунтування – це справа взаємної підтримки багатьох підходів, а різні мисленнєві інтерпретації складаються в один узгоджений погляд [7, с. 28–30].

Таким чином, пропонується спосіб обґрунтування інтерпретації як мисленнєвого конструювання узгодженого бачення об'єкта. Це важливо для неформалізованого знання, наприклад, у гуманітарних науках, де мають справу із цінностями, творчістю, думками й віруваннями, різними інтуїтивними моментами, обов'язково присутніми при інтерпретації значень і смислів. Тут

має місце інша, не раціонально-логічна, а комунікативно-конвенціональна раціональність, де довіра до колективного (договірного) суб'єкта стає умовою можливості мисленнево обґрунтованої інтерпретації. Договір виступає в узгодженні «перспектив», «бачень» об'єкта, встановлення «рефлексивної рівноваги», колективного прийняття принципів розуміння.

Проблема інтерпретації розглядається також в контексті понять і принципів справедливості, угоди, «договірного погляду», а також конвенцій, інтуїтивізму, що розуміється в широкому значення як допускаюча безліч інтерпретацій доктрина. Інтерпретація трактується як одержання узгодженого погляду, що важливо для одержання й побудови невивідного знання, наприклад, принципів справедливості й тому подібних й тому подібних суджень, що містять цінності та ірраціональні моменти. Сьогодні існують когнітивні практики, де інтерпретація приймається не тільки як даність, а використовується у своїх різних видах в якості способу класифікації.

Привертає увагу позиція американської дослідниці культури С. Зонтаг. Сучасний стиль інтерпретації, вважає вона, – це прагнення «розкопати» те, що за текстом, знайти істинний підтекст. Спостережувані феномени беруться в дужки, необхідно знайти під ними *істинний* зміст, схований смисл, що означає, по суті, дати неочевидне тлумачення, переформулювати явище, знайти йому еквівалент із іншими ціннісними акцентами. Так, знамениті й впливові доктрини – марксистська й фрейдистська, – виникають як «розвинені системи герменевтики, агресивні, безпardonні теорії інтерпретації». Зрозуміло, оцінка інтерпретацій повинна бути історичною, оскільки в одних культурних контекстах вона – визвольний акт, в інших – це діяльність реакційна, боягузлива й задушлива. У сучасній культурі, підірваній гіпертрофією інтелекту, інтерпретація – це помста інтелекту мистецтву, світу, тому що витлумачувати означає збіднювати світ, перетворювати його в «примарний світ смислів». Бажання врятуватися від інтерпретацій породило ворожість до смислу в його традиційному розумінні; звідси – абстрактне мистецтво, символізм і формалізм. Вихід С. Зонтаг бачить у чистоті, безпосередності, прозорості творів мистецтва. *Прозорість* означає – «випробувати світло самої речі», мислити, яка вона є, а не то, що вона означає [3, с. 11–13].

Прагнення «викорінити» нав'язливу інтерпретацію постає тим самим, чим є віра наївно-реалістичної філософії в можливість пізнати річ «як вона є насправді». В цьому контексті зазначимо, що філософські ідеї, концепції й вчення як мисленневі феномени живуть особливим чином – вони заново проблематизуються й інтерпретуються в нових контекстах, культурі й залишаються відкритими для наступних інтерпретацій. Однак характер їхнього

прояву, безумовно, змінюється. Головна проблема – множинність інтерпретацій як немінуча даність, що потрібно, очевидно, оцінювати позитивно. Не тільки множинність, але навіть «конфлікт інтерпретацій» (П. Рікер) є не стільки недоліком, скільки достоїнством розуміння, що виражає суть мислення, оскільки будь-який текст не вичерпується одним – авторським або читацьким – значенням, а «живе» у віртуальності багатьох смислів, якими володіє людина в культурі мислення життя.

Ціннісний підхід в інтерпретації змушує переосмислити основне уявлення про пізнання, виявити обмеженість і приблизність класичної «відображаючої» парадигми мислення. В основі цієї парадигми, як відомо, лежать прийняті класичною наукою уявлення про те, що існують об'єктивні факти, які не залежать від інтерпретації, що «чисте», не спотворене забобонами й «ідолами» відображення не тільки можливе, але і є умовою істинності і адекватності знання як відповідності дійсності. Однак сьогодні доводиться приймати як даність зовсім інший «образ» пізнання й мислення, у чому й переконує досвід різних когнітивних практик, які включають процедури мисленневої інтерпретації.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – Москва : Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Вебер М. Критические исследования в области наук о культуре / М. Вебер // Культурология. XX век. Антология. – Москва : Юрист, 1995. – 623 с.
3. Зонтаг С. Мысль как страсть / С. Зонтаг. – Москва : Русское феноменологическое общество, 1997. – С. 9–18.
4. Микешина Л. А. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л. А. Микешина. – Москва : Канон+: РООИ «Реабилитация», 2009. – 560 с.
5. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – Москва : Республика, 1998. – 413 с.
6. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. – Київ : «Ника-Центр», 1998. – 505 с.
7. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск : Изд-во НГУ, 1995 – 532 с.